

РОЗДІЛ 2

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342.7

ПРАВА ЛЮДИНИ ТА ІНДИВІДУАЛІЗМ У ЄВРОПЕЙСЬКОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ: РОЛЬ СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ HUMAN RIGHTS AND INDIVIDUALISM IN EUROPEAN INFORMATION AREA: THE ROLE OF SOCIO-LEGAL COMMUNICATION

Андрєв Д.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри філософії права та юридичної логіки
Національної академії внутрішніх справ*

Стаття присвячена розкриттю одного із малодосліджених аспектів феномену прав людини – індивідуалізму. Досліджено, що формування інституту прав людини у європейському комунікативному середовищі стало можливим у результаті процесу індивідуалізації окремої особистості та визнання її унікальності. В межах статті окреслюються основні точки стикання інституту прав людини, явища індивідуалізму та соціально-правової комунікації, яка виступає діалоговою моделлю у забезпеченні особистості належними їй правами.

Ключові слова: особистість, права людини, індивідуалізм, інформаційний простір, інформація, соціально-правова комунікація.

Статья посвящена рассмотрению одного из малоисследованных аспектов феномена прав человека – индивидуализма. Исследовано, что формирование института прав человека в европейской коммуникативной среде стало возможным в результате процесса индивидуализации отдельной личности и признания ее уникальности. В рамках статьи очерчиваются основные точки соприкосновения института прав человека, явления индивидуализма и социально-правовой коммуникации, которая выступает диалоговой моделью в обеспечении личности необходимыми ей правами.

Ключевые слова: личность, права человека, индивидуализм, информационный простор, информация, социально-правовая коммуникация.

The article is devoted to disclosing one of the underexplored aspects of the phenomenon of human rights – individualism. It is proved that the formation of the institute of human rights in the European communicative environment became possible due to the process of individualization of the individual and the recognition of his uniqueness. The article identifies the main point of contact of the institute of human rights, the phenomenon of individualism and the socio-legal communication, which is dialogue model to provide the individual with his rights.

Key words: personality, human rights, individualism, information area, information, socio-legal communication.

Постановка проблеми. Сучасна європейська філософсько-правова література ні за яких обставин не оминає проблем прав людини, проголошуючи їх одним із найвищих досягнень європейської культури. Але при цьому, починаючи з XVII століття і до сьогодні, європейські філософи та юристи у своїх працях демонструють неодностайність щодо феномену прав людини, та розумінні комунікації як складової, яка забезпечує ці права. Навіть неглибокій аналіз філософської та юридичної літератури свідчить про те, що в одних випадках права людини розглядаються як «дар небес», а тому проголошуються вічними і священними (Дж. Локк, Д. Юм), а в інших – вказується на деструктивність прав людини щодо окремої особистості та їх «шкідливості» (Хосе Ортега-і-Гассет).

Стан дослідження. Починаючи з Нового часу, проблема прав людини займає чи не найщільніше місце у західній філософії права. Уявлення про права людини як про формальний вираз способів та умов соціального буття, характеру їх відношень між собою, з державою і суспільством сьогодні є основним формоутворюючим елементом кожної правової теорії. При цьому за феноменом прав людини закріплюється статус певного соціального ідеалу та акцентується увага на їх ціннісному аспекті. Підтвердженням цієї тези є теоретичні доробки таких авторів, як М. М. Алексєєв, С. С. Алексєєв, М. М. Антонович, Е. Арато, В. Ю. Барков, В. А. Бачинін, М. О. Бердяєв, А. Г. Бережнов, Ю. Габермас, Г. Л. А. Гарт, Г. В. Ф. Гегель, Т. Гоббс, О. В. Гришук, Д. А. Гудима, О. Гюффе, Р. Дворкін, Дж. Донеллі, І. І. Кальний, І. Кант, Г. Кельзена, Дж. Л. Коена, М. І. Козюбра, А. М. Колодій, О. О. Лукашова, П. М. Любченко, І. Й. Магновський, В. О. Максименко, С. І. Максимов, О. В. Малько, М. І. Матузов, В. С. Нерсєсянц, О. В. Петришин, А. В. Полякова, П. М. Рабінович, Т. В. Розов, Дж. Ролз, Ю. М. Тодика, С. В. Шевчук, К. Штерн та інші.

Але попри всі доробки з проблем прав людини до сьогодні ще не існує комплексного дослідження цього феномену у його безпосередньому зв'язку з таким явищем як індивідуалізм. Спробуємо в межах даної статті окреслити основні точки стикання інституту прав людини, явища індивідуалізму та комунікації, яка виступає діалоговою моделлю у забезпеченні особистості, належними їй правами.

Виклад основного матеріалу. Розвиток філософсько-правової думки, зокрема європейської, щодо осмислення прав людини став історично перспективним, та саме з ним пов'язані новітні юридичне закріплення цього визначного соціального здобутку. Як справедливо стверджує П. Рабінович, під кутом зору історії прав людини слід відзначити певний змістовний зв'язок та логіку спадковості у низці таких, зокрема, актів, як англійська Велика хартія вільностей (1215 р.), Петиція про право (1628 р.), Декларація прав (1688 р.), Білль про права (1689 р.), Білль про права (1789-1791 рр.), французька Декларація прав людини і громадянина (1789 р.), Загальна декларація прав людини (1948 р.) з наступними міжнародними пактами про права людини [5, с. 14-15].

Вважається, що широкий розвиток прав людини в історії людства уможливився в результаті ліквідації часткової або повної фізичної залежності однієї частини людей від іншої (рабство, кріпацтво) та знищення права-привілею для вільних людей. Визнання права-привілею не може бути свідченням існування прав людини, оскільки людина як учасник правових відносин є передусім представником роду, клану, групи, оскільки привілейована людина не є цінністю сама собою, а набуває її лише у поєднанні з майновими, становими та родовими характеристиками. Загальноприйнятою є думка про те, що шлях, який пройшла теорія прав людини, є свідченням демократизації людського мислення та усвідомлення людиною свого місця в соціальному світі.

Розгляд проблеми прав людини в межах європейської культури був би неповним без аналізу такого явища як індивідуалізм. Поняття «індивідуалізм» у «чистому» вигляді, як окрема соціально-філософська категорія, зустрічається тільки в порівняно новій філософії. Сучасна філософська наука відзначає актуальність та інтерес до індивідуалізму у зв'язку із розвитком ринкових відносин, що перейшли із економічного рівня у сферу міжособистісних відносин. Окрім того, реальний світ із розвитком культу окремої особистості провокує та культивує зріст крайніх індивідуалістичних проявів таких, як егоїзм, персоніфікований гедонізм, нарцисизм тощо. Одночасно істинний індивідуалізм може розглядатись як ефективний спосіб подолання тотальної гомогенізації суспільства та відчуження особистості від самої себе і суспільства. В такому контексті індивідуалізм розглядається Е. Фроммом, Х. Ортеги-і-Гассетом, С. Московічі, Ф. Гаском, Ж. Липовецькі [7, с. 11].

Поняття «індивідуалізм» відображає складність та багатогранність феномену «індивідуалізм», що пояснюється його тісним зв'язком з багатьма категоріями соціальної філософії. Серед них такі близькосторідні поняття, як: «індивід», «індивідуальність», «особистість» та багато інших. Кожне з них має своє значення та відтворює власні функції забезпечення становлення, розвитку або прояву індивідуалізму. Наприклад, протиставлення індивіда та суспільства створює висхідний пункт для різних концепцій індивідуалізму. Динаміка процесу індивідуалізації здійснює функцію диференціації індивіда на тлі соціального цілого. Соціалізація забезпечує включення людини у соціальну практику. Поняття «індивідуальність» втілює в собі своєрідність, сукупність якостей та відмінних властивостей, що висловлюють сутність кожного окремого індивіда, тоді як поняття «особистість» фіксує в собі, перш за все, його соціальний чинник [7, с. 11-12].

Індивід як цінність сьогодні визнається найважливішою цінністю в суспільстві. Коли ми говоримо про цінність, то маємо на увазі, що певний набір цінностей є наявним у кожній історико-культурній епосі. Набір цінностей та основних життєвих орієнтирів, система цих цінностей та ідей, які є легітимними в певному соціокультурному просторі, будемо вважати ідеологією.

Кожна культурна епоха має свою власну ієрархію цінностей, що й визначає аксіологічний фундамент сутності цієї культури. Сучасність характеризується індивідуалістичною ідеологією і, як наслідок, маємо зростання інтересу до проблеми прав людини, а тому індивід розглядається як безумовна цінність, наділена атрибутами рівності, свободи, розуму. Становлення європейського індивідуалізму невіддільне від поступового стирання різниці між цінностями трансцендентними та життєвими. Це дало підстави французькому мислителю ХХ ст. Л. Дюмону розмежувати поняття «індивід-поза-світом» та «індивід-в-світі». «Індивід-поза-світом» поступово входить у світ, який його оточує, віднаходить у ньому цінності та смисли, а отже, світ перестає бути для нього чужим і зовнішнім, і це все називається процесом індивідуалізації [2, с. 35].

Для сучасності взагалі, а також для розгляду права з гуманістичних позицій, беззаперечним є визнання цінності індивідуальності. Але історико-культурологічні передумови та умови формування індивідуалізму до цього часу не з'ясовані, в тому розумінні, що в літературі не існує однієї усталеної точки зору з цієї проблеми: можна говорити про існування цієї ідеї завжди, а можна пов'язувати виникнення індивідуалізму з конкретними історичними часами (епоха Відродження, Новий час). І все ж найбільш впливовою концепцією виникнення індивідуалізму є точка зору, яка вбачає витoki індивідуалізму у класичній та іудейсько-християнській традиціях [2, с. 162].

Звичайно, недопустимою є пряма (безпосередня) екстраполяція уявлень та виявів індивідуалізму раннього християнства на сучасність, адже між ними різниця в сім-

надцять століть. Сучасність визнає індивіда цінністю, тобто, індивід є цінністю за суттю, а не просто як об'єкт, який протистоїть іншим. Перш за все індивід – це певний універсум, який включає в себе етноментальні особливості.

На нашу думку, доцільно розглянути детальніше процес становлення індивідуалізації, щоб повніше та глибше зрозуміти сучасні демократичні процеси, з якими тісно пов'язана проблема прав людини.

Як уже було вказано, вихідним пунктом індивідуалізації є процес поступового входження трансцендентних цінностей у «мирський» світ.

Індивід у християнстві живе в світі, над яким панує надмирська істина-цінність, яка вимагає пояснення та обґрунтування за допомогою інтелектуального засобу, який міг би виправдати земні настанови та інститути з точки зору надмирської істини. Запозичивши ідею природного закону у стоїків, як ідею Бога, яка переломлюється в універсальному природному законі, отці церкви трактували її як закон, який універсально усім управляє та визначає природне положення людини. Але разом з цим природний закон чітко і жорстко встановлює межі індивіда – як істота «під Богом» він повинен знати свою роль в соціальному світі (звідси й ієрархічність середньовічного суспільства), підкорятися «природі», але при цьому всьому може піднятися над цим, внаслідок даного Богом розуму та морально-релігійної свободи. Зрозуміло, що ідея природного закону для середньовічного християнства була джерелом і виправданням соціальних інститутів та юридичних норм.

Середньовічний соціальний порядок і залишки Священної Римської Імперії відчували на собі удари Реформації, що і привело до переходу глобального християнського суспільства до індивідуалістичної держави. Перехід до Нового часу відзначався взаємопов'язаністю процесу індивідуалізації з виникненням національних держав, індивідуальність відтепер розглядається через призму політичного, оскільки превалюючим стає принцип інтересу держави. Новий час, увібравши в себе християнську концепцію індивідуалізму, трактує індивіда як істоту самодостатню, бо вона створена за подобою та образом Божим, а в силу цього наділена розумом. Для Нового часу характерний розгляд індивідуалізму у двох площинах – індивідуальні держави складаються з індивідуальних людей.

Враховуючи все сказане, правомірно буде звернути увагу на існування двох видів суспільств – об'єднань людей, в межах яких формується індивідуалізм. Історії людства відомі два найбільш розвинені (в теоретичному плані) види суспільств – «universitas», як суспільного цілого, та «societas», як вільної асоціації. Асоціація є результатом договору, виводячи на перший план вільне волевиявлення учасників на протигагу цілісності, яка передбачає первинність суспільства у відношенні до індивіда. Звичайно, асоціація є суспільством філософів, в тому розумінні, що договір укладається людьми свідомими, які пройшли процес соціалізації, – вони володіють мовою, мають певні уявлення про справедливість. Таким чином договір є основним знаряддям для створення ідеальної Держави, виходячи з соціального відчуження індивіда.

Сучасна концепція еволюції людства, яка протягом останнього сторіччя розроблялася представниками європейської філософсько-правової думки, визначає, що суспільний розвиток потрібно розглядати як своєрідний шлях від архаїчного суспільства через державно-організовану модель до модерного капіталістичного та постмодерного – соціально-комунікаційного суспільства. При чому цей поступ супроводжувався виникненням особливого феномена постмодерного розвитку – так званого глобального інформаційного простору, в якому «інформація є класичним прикладом суспільного блага, оскільки за своєю суттю її споживання є неконкурентним: споживання інформації одним суб'єктом не перешкоджає решті споживати її також. З цих міркувань інформація є непереобтяженим благом» [6, с. 17].

У сучасному суспільстві право індивіда на інформацію загально визнано основоположним правом людини, що, зрозуміло, вимагає якомога чіткішого визначення поняття інформації. Потрібно зауважити, що аналіз наукової літератури свідчить, що уніфікованого визначення поняття „інформація» не існує, і воно використовується головним чином на інтуїтивному рівні, або ж, як, наприклад, у юридичній практиці – в залежності від галузевого спрямування.

Зрозуміло, що інформація не може існувати без здійснення комунікації між індивідами. Процес комунікації може відбуватися незалежно від часових бар'єрів і технологічних особливостей поширення інформації. Так, обмін інформацією між автором книги і читачем може здійснюватися через сторіччя. В цьому випадку книга є носієм інформації, а здійснення комунікації між іншими членами суспільства забезпечує її поширення на невизначену аудиторію та її наступну трансформацію у масову.

У 60-х роках минулого сторіччя А. Моль зазначав, що «лише декілька років тому з розвитком виробництва «предметів споживання», які не є виключно енергетичними, чітко виокремилась різниця двох сторін людської діяльності: освоєння світу і зв'язку (комунікації) між людьми, причому остання розуміється вже як самостійна мета, а не допоміжний засіб для першої. Поряд з діалектичною протилежністю «матерія–енергія» виникло інше діалектичне протиставлення «дія–зв'язок», яке з'ясувало, що відносини між індивідуумами, зв'язок між ними є суспільною функцією, а не тільки засобом, необхідним для освоєння матеріального світу» [4, с. 28].

Тому соціально-правова комунікація – це безперервний та, по суті, нескінчений процес, який відіграє не менш важливу роль, ніж економічна функція або функція оборони, що, в свою чергу, потребує до себе постійної уваги. У зв'язку з цим питання удосконалення соціально-правової комунікації знаходиться у стані постійного розвитку (прогресивного або регресивного).

Так, відомий польський та англійський соціолог З. Бауман (англ. Zygmunt Bauman) у праці «Глобалізація. Наслідки для людини і людства» наголошував на небезпеці, яку «викликає щодалі відчутніше порушення зв'язку між дедалі глобалізованішими екстериторіальними елітами та іншим населенням, «локалізація» якого постійно зростає. Центри, де виробляються сенси й формуються цінності, сьогодні вирізняються екстериторіальним характером і уникають місцевих обмежень – утім, це не має нічого спільного зі станом самої людини, що її покликано наповнювати змістом ці ідеї й цінності» [1, с. 7].

У цьому аспекті цікавою і співзвучною є гіпотеза Л. Лессіґа (англ. Lawrence Lessig), яка акцентує увагу на порушенні соціально-комунікативного зв'язку між владою та суспільством, зокрема «Рим пав тому, що вільне слово звучало вже не на форумах, від яких залишились тільки площі, а на германських тунгах» [3, с. 7].

Характерно, що концепція розвитку сучасної держави нерозривно пов'язується з розвитком у суспільстві соціально-правової комунікації. Фактично ми повертаємось до практики, притаманної давньогрецьким демократичним полісам, в яких ті, хто інформував, та ті, кого інформували були одними й тими самими особами. Свобода слова, свобода комунікації і переконань сьогодні є загально визнаними, причому якщо і не найважливішими, то одними з фундаментальних демократичних цінностей.

Висновки. Таким чином, лише філософсько-правова думка сучасності наблизилася осмислення взаємозв'язку принципів здійснення прав людини і феномену індивідуалізму. Причому саме соціально-правова комунікації виступає діалоговою моделлю у процесі забезпеченні індивідуума усіма видами наданих прав та виступає основною точкою стикання інституту прав людини та індивідуалізму, як явища. У цьому контексті інформація і комунікація є поняттями взаємопов'язаними і взаємоумовленими.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бауман Зіґмунд. Глобалізація. Наслідки для людини і суспільства / Зіґмунд Бауман ; [пер. з фр. І. Андрущенко]. – К. : Вид. Дім «Кієво-Могилянська академія», 2008. – 109 с.
2. Дюмон, Луї. Ессе об індивідуалізм / Л. Дюмон ; пер. с фр. А. Д. Гарькавого. – Дубна : Фенікс , 1997. – 304 с.
3. Лессіґ Л. Свободная культура / Л. Лессіґ ; [пер. с англ. О. Данилова]. – М. : Прагматика Культуры, 2007. – 272 с.
4. Моль Абраам. Социодинамика культуры / Абраам Моль ; [пер. с фр. / Предисл. Б. В. Бирюкова]. – Изд. 3-е. – М. : Издательство ЛКИ, 2008. – 416 с.
5. Рабінович П.М. Основні права людини: поняття, класифікації, тенденції // Укр. часопис прав людини. – 1995. – № 1. – 246 с.
6. Роль інформації у формуванні ринкової економіки : монографія / Ю. Бажал, В. Бакуменко, І. Бондарчук [та ін.] / за заг. ред. І. Розпутенка. – К. : Вид-во «К.І.С.», 2004. – 348 с.
7. Шевченко З. В. Індивідуалізм як складова розвитку демократії : автореф. дис. канд. філософ. Наук : 09.00.03 [Електронний ресурс] / З. В. Шевченко; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2005.